

УДК 321.7:004]:316.334.3(477)

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

Савка Віктор Євгенович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка», вул. С. Бандери 12, Львів, 79013, Україна, savka123@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1751-7562>

Мишок Романа Романівна – студентка II курсу магістратури Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська Політехніка», вул. С. Бандери 12, Львів, 79013, Україна, romanamyshok@ukr.net

Savka Viktor – PhD in Sociology, Associate Professor, Department of Sociology and Social Work Lviv Polytechnic National University, 12 Bandera street, Lviv, 79013, Ukraine, savka123@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1751-7562>

Myshok Romana – MA student of Institute of the Humanities and Social Sciences, Lviv Polytechnic National University, 12 Bandera street, Lviv, 79013, Ukraine, romanamyshok@ukr.net

У статті акцентується увага на розходженнях при трактуванні основних термінів інституційної теорії – «соціальна інституція / social institution» та «соціальний інститут/social institute» у мові української та світової соціології. Відповідно до вимог методології соціологічної науки (системне розуміння всіх соціальних феноменів) та етимології зазначених термінів соціальні інституції визначаються як збалансовані системи інститутів-компонентів. Підкреслюється, що електронна демократія (е-демократія/e-democracy) є відносно автономним інститутом, який входить до структури інституції демократії. В руслі такого підходу інститут електронної демократії розглядається як складова частина соціальної інституції демократії, яка виникає в процесі модернізації інституції, її пристосування до вимог сучасного комп'ютеризованого суспільства і виконує певні функції та часткові завдання в системі суспільного призначення інституції демократії в цілому. Зазначається, що становлення е-демократії виступає не лише формальною ознакою модифікації інституції, але одночасно є якісною зміною в ній, істотною трансформацією сутнісного наповнення інституції. Це сприяє ефективнішому досягненню основного призначення демократії: розширенню участі громадян у прийнятті владних рішень, а отже, стимулює формування громадянського суспільства в сучасних умовах. Водночас електронна демократія в Україні, перебуваючи на ранній стадії інституційного розвитку, є достатньо уразливою, а отже, породжує низку проблем та загроз для самої інституції демократії та сучасного суспільства в цілому. Вони пов'язані передусім із недостатньою доступністю для громадян цього інструменту (соціокультурний вимір проблеми), складністю ефективного захисту каналів поширення інформації (технічна сторона проблеми) та протидії наслідкам несанкціонованого втручання у перебіг та спрямованість демократичних процедур (соціотехнічний вимір проблеми), а отже, вимагають належного реагування суспільства на ці загрози.

Ключові слова: демократія, електронна демократія, соціальна інституція, соціальний інститут, інституалізація.

The paper focuses on the differences in interpretation of the institutional theory main terms – «social institution» and «social institute» in Ukrainian and world sociology language. In accordance with the requirements of the sociological methodology (systemic understanding of all social phenomena) and the etymology of these terms, social institutions are treated as balanced systems of component institutes. It is stressed that electronic democracy is a relatively autonomous institute, which is a part of democracy institution structure. In line with this approach, the institute of e-democracy is considered as an integral part of the social institution of democracy, which arises in the modernization process of the institution, its adaptation to the requirements of modern computerized society, and performs certain functions in it, partial tasks in the system of public appointment of the institution of democracy as a whole. E-democracy formation serves not only as a formal sign of the institutional modification, but at the same time it is a qualitative change, a significant transformation of the essential filling of institution. This contributes to the more effective achievement of democracy main purpose: the expansion of citizen participation in the power decisions adoption, and thus stimulate the formation of civil society in modern conditions. At the same time, electronic democracy in Ukraine, which is at an early stage of institutional development, is rather vulnerable, and thus generates a many problems and threats for the institution of democracy and modern society as a whole. They relate primarily to the inadequate accessibility of this tool for the citizens (the socio-cultural dimension of the problem), the complication with effective protection of information dissemination channels (the technical side of the problem), and the counteraction to the consequences of unauthorized interference with the course and direction of democratic procedures (the socio-technical dimension of the problem), and therefore require a proper response from society for these threats.

Keywords: democracy, electronic democracy, social institution, social institution, social institute, institutionalization.

Наявність соціальних інституцій у структурі будь-яких суспільств є гарантом їхнього ефективного функціонування, оскільки інституції мають дуальне призначення, одночасно виконуючи як стабілізуючі функції, так і роль джерел та провідників інновацій в суспільних системах. Власне, трансформаційні процеси в суспільстві починаються з інституційних змін, які, згідно з М. Вебером, з'являються разом із новими чи істотно трансформованими цінностями, котрі, у свою чергу, стають раціональною базою для появи якісно оновлених суспільних взаємодій.

Нинішня Україна трансформується неорганічно, тобто «наздоганяючи» модерні суспільства. Одним із шляхів такої трансформації є модернізація інституційної системи суспільства за допомогою впровадження нових соціальних інституцій або оновлення, пристосування до нових вимог вже існуючих.

Інституція демократії є визначальною для сучасних суспільств. Не лише від результатів, але й від практикованих суспільством методів її модернізації залежить успіх трансформації і самої інституції, і всіх сфер суспільного життя. Одним із напрямків розвитку інституції демократії в інформаційному суспільстві виступає її «доповнення» відповідним до вимог часу компонентом, який отримав назву електронної чи е-демократії (e-democracy). Тому її вивчення, зокрема інституційний аналіз, стає актуальною проблемою дослідження не лише в соціології, але і в інших науках про суспільство. Реалізація цього завдання ускладнена не лише новизною самого феномену, але й невизначеністю та різночитаннями у термінологічній базі сучасної інституційної теорії.

Витоки інституційного підходу до аналізу суспільних феноменів спостерігаються ще у творчості О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма та інших фундаторів соціології. Вони, хоч і не давали конкретного визначення терміну «соціальна інституція», проте розглядали життя суспільства крізь призму особливих імперсональних, проте всезагально зобов'язуючих форм організації суспільних взаємодій, за якими і закріпилася ця назва. Основне призначення інституцій класики соціології, а пізніше представники так званого традиційного інституціоналізму, вбачали у підтримці суспільної рівноваги. В другій половині ХХ ст. трактування сутності інституцій доповнили неoinституціоналісти, які стали фокусувати свою увагу не лише на стабілізаційних функціях цих соціальних феноменів, але і на їхній ролі як своєрідних акторів у соціальному полі, які стають джерелами та провідниками інновацій. Наприклад, Д. Норт означав інституції як «правила гри» в суспільстві, котрі не лише змінюються відповідно до соціокультурних умов, але і зобов'язують «гравців» діяти відповідно до цих правил [1]. У соціології подальший розвиток інституційної теорії спостерігається в рамках структурно-конструктивістської концепції (П. Бурдьє, А. Турен, Е. Гідденс, М. Арчер, П. Штомпка та ін.). Представники цього підходу відзначають дуалізм взаємин між соціальною структурою і агентом, актором, в даному випадку – інституцією: наскільки структура впливає на дії агента, настільки й агент впливає на розвиток структури.

Роботи таких вітчизняних теоретиків соціологічної думки в галузі інституційного підходу, як С. Макеев, Є. Головаха, Н. Паніна, В. Осовський та ін., присвячені переважно вивченню суперечливого характеру інституційних змін на пострадянському просторі, інституалізації нових типів взаємодій у різних сферах суспільного життя, зокрема політичній, а отже, є важливими і для аналізу інституалізації в Україні електронної демократії. Проте, на наш погляд, проблемою для вітчизняних наук про суспільство, в яких найбільшого розвитку набула інституційна методологія (і не лише соціології), є те, що сучасна інституційна теорія залишається полем, у якому допускається паралельне вживання різних термінів для означення одного і того ж феномену, або невиправдана заміна одних термінів іншими, недотримання чіткості у окресленні навіть базових для інституційного аналізу понять – «соціальна інституція» та «соціальний інститут» тощо. Така ситуація не лише ускладнює розуміння самої соціальної проблеми, але й обмежує евристичні можливості інституційного аналізу. З огляду на зазначене вище *метою* цієї статті є аналіз електронної демократії як інституту-компоненту однієї з визначальних для модерних суспільств владних інституцій – демократії. Пропонований підхід не лише наближає мову вітчизняної соціології до прийнятої у світовому науковому співтоваристві, але і за допомогою визначення структурних компонентів інституції, співвідношення термінів «інституція» та «інститут» дозволяє зафіксувати джерела інновацій у сучасній інституції демократії та причини труднощів у її становленні в сучасній Україні.

В одній із перших робіт у пострадянській українській соціології, яка була присвячена власне методології інституційного аналізу, є стаття В. Матусевича «Соціальний інститут: функції, генезис, структура». При визначенні базового терміну статті автор подає інтерпретацію польського соціолога М. Маліковського, який виділив п'ять типів дефініцій цього поняття. Перший тип, умовно названий ним «біхевіористським», трактує інституцію як усталений, організований спосіб дій, що регулярно відтворюється в повсякденній реальності людей. Другий тип, де критерієм типології виступає сама дія і її ознаки, акцентує увагу на способах організації цієї дії: ідеалах і правилах поведінки. Третій тип – це пояснення інституції як соціальної ролі, надзвичайно важливої для існування суспільства. Четвертий – інституція як формальна організація. Останній тип пояснює інституцію з точки зору сфери її дії (освіти, сім'ї, релігії тощо) [2, с. 43-44]. Використання різних підходів дозволяє широко застосовувати це поняття, але водночас розвиває саму його сутність. При цьому В. Матусевич замінює оригінальний польський та

прийнятий у інших європейських мовах варіант терміну «instytucja», або «institutions» в англійському написанні, більше поширеним у пострадянському просторі терміном «інститут», відповідником якого у англійській мові є «institute».

На нашу думку, більш конкретне і однозначне визначення інституції (автор використовує саме цей термін) можемо знайти в статті, що є її розділом підручника з соціології за редакцією С. Макеєва та належить В. Оссовському: «соціальна інституція – така організація соціальних відносин, яка сформована для розв'язання основних соціальних проблем, це різновид соціетального «головного проекту», що визначає, як саме суттєва діяльність має бути організована, спрямована і реалізована» [3, с. 144]. Відомий соціолог не лише заперечив доцільність використання одного терміну для означення якісно різних феноменів (інституція як організація-група), але і чи не першим серед вітчизняних дослідників застосував адекватний англійській літературі термін та дав його власне визначення, яке цілком корелюється із тлумаченнями більшості іноземних авторів. Проте, концентруючись на розмежуванні термінів «соціальна інституція» та «соціальна організація», він не використовував поняття «соціальний інститут». Саме його ще й сьогодні застосовує більшість дослідників із пострадянського простору. Російський дослідник О. Іншаков пояснює це неточністю, допущеною при перекладі роботи Т. Веблена «Теорія дозвольного класу» із підзаголовком «An Economic Study of Institution». У ньому слово «institution» перекладено як «інститут», що пізніше закріпилося в російській і українській мовах [4, с. 42].

Деякі дослідники як в Україні, так і в Росії вже відмовилися від ігнорування одного із термінів на користь іншого чи їхнього синонімічного вживання (див.: [4; 5]). Але це не завжди означає дотримання ними таких вимог до термінів, що становлять фундамент наукової мови, як небажаність означення одним поняттям якісно відмінних феноменів («інституція – організація» в роботах вже зазначеного О. Іншакова), чи спроби побудови власних теоретичних конструкцій феноменів без дотримання їхньої логічної прив'язки до сутності цих соціальних явищ, зрештою, навіть ігноруючи етимологію використовуваних понять (див.: [6; 7]).

На наш погляд, виходом із цієї ситуації може бути дотримання правил методології соціологічної науки (вимога трактування всіх соціальних феноменів як систем із відповідною структурою підсистем) та врахування первинних значень вживаних термінів, їхнє використання із оглядом на етимологію цих понять. При дотриманні цих правил отримаємо достатньо просту і водночас дієву схему, описану (але *не дотриману*: В.С., Р.М) в роботі М. Кармазіної та О. Шурбованої: «Щоб зрозуміти різницю між поняттями «інститут» та «інституція», варто взяти до уваги, найперше, те, що термін «інститут» походить від латинського «institutum», що означало встановлення, запровадження, звичай. «Institutio», «institutiones» називався підручник» [5, с. 10] (або, точніше, збірник цих інститутів-встановлень із відповідними коментарями і роз'ясненнями укладача, призначеними для їхнього кращого розуміння тими, хто вивчає право (доповнення наше, В.С, Р.М).

Тому, на наш погляд, є сенс розуміти під «інститутом» певну настанову до дії, стандарт поведінки в цілком конкретній ситуації, який має частковий характер і тому не дозволяє досягнути повною мірою суспільно значимої мети, на що спрямована дія «інституції»; тобто комплексу інститутів-установлень, який стосується певної сфери суспільної практики, достатньо повно охоплює її своїм регулюючим впливом (докладніше див.: [8]).

Іншими словами, категорією «соціальний інститут» пропонуємо означати так звані «часткові стандарти» – певні моделі, правила поведінки соціальних акторів, які дозволяють їм на засадах раціональності обрати оптимальні варіанти можливих дій в конкретних ситуаціях. Їхня реалізація є запорукою досягнення кінцевої мети, але має, як правило, ситуативний характер і тому може розглядатися радше як етап на шляху до цілі, але не є достатньою умовою для її досягнення у повному обсязі. Іншими словами: успішність функціонування соціальних інститутів дозволяє досягти тактичних результатів, що абсолютно необхідно, але недостатньо для реалізації стратегічної мети в повному обсязі [8, с. 159].

Дотримання цих правил дозволяє нам стверджувати, що прикладом інституції може слугувати демократія, в структуру якої у сучасних високотехнологічних суспільствах входить один із інститутів – її компонентів: електронна демократія. Подальший аналіз цього інституту дасть змогу краще зрозуміти сутнісне наповнення обох понять, означених різними термінами.

Для інституційного аналізу демократії як соціальної інституції та електронної демократії як інституту, тобто її складової частини, варто також окреслити основні ознаки, якими володіють інституції. Польський соціолог Я. Щепанський характерними ознаками інституції визначає те, що вона має у своєму розпорядженні певні способи діяльності, визначені імперсонально, незалежно від особистості й інтересів людини, і реалізує їх завжди однаково, користуючись підтримкою спільноти в цілому, або, принаймні, її більшості. Кожна інституція визначає дії, передбачені її функціями, встановлює і закріплює за людьми соціальні ролі, визначає систему санкцій і соціального контролю. Своїх цілей інституція досягає за допомогою різних засобів і знарядь: матеріальних, ідеальних або символічних. Інституція застосовує до своїх функціонерів і тих осіб, які є об'єктом діяльності інституції, певні санкції [9, с. 98]. В нашій ситуації

це означає, що інституція демократії передбачає певні способи соціальних взаємодій між основними акторами на полі політики, зокрема суб'єктами (владні еліти) та об'єктами (пересічні громадяни), котрі в тій чи іншій формі, обсязі, наприклад пряма, чи представницька демократія, делегують свої права на здійснення влади елітам. При тому ці взаємодії мають імперсональний характер, є габітуалізованими у певних стандартних формах та реалізуються через здійснення відповідних статусних ролей, передбачають систему санкцій щодо діючих осіб (зауважимо, що надзвичайно важливо і для еліт і для пересічних громадян сучасної України), за допомогою відповідних завдань та соціальної ситуації інструментів.

В українському законодавстві електронна демократія (е-демократія) визначається як «форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень» [10]. Виходячи із цього визначення, електронна демократія покликана організувати за допомогою інформаційних технологій відносини між владою та громадянами для того, щоб задовольнити безліч перелічених вище потреб, які в сукупності з іншими в кінцевому результаті сприятимуть досягненню суспільно значимої мети – ефективному державотворенню. Іншими словами, вона сама по собі не призначена для досягнення генеральної мети демократії – врахування інтересів громадян (джерело влади у демократичних режимах) при прийнятті політичних рішень. Її завдання: створення необхідних умов, переважно технічного характеру, для залучення громадян до управління «... шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у демократичних процесах» [10]. Тобто, сам по собі інститут електронної демократії, володіючи набором ознак, властивим такого типу суспільним утворенням, має сенс лише за умови його включення в систему інституції демократії. Відразу зауважимо, що навіть такі «технічні» зміни у перебігу демократичних процедур мають певний вплив і на їхнє сутнісне наповнення. Це може виражатися, наприклад, у спрощенні доступу громадян до владних установ, чиновників.

У законодавстві України зазначено, що формування, впровадження та використання електронної демократії повинні здійснювати не лише органи державної влади, але і громадяни, структури громадянського суспільства, політики, засоби масової інформації та бізнес-спільнота. Цей факт можна розглядати як свідчення того що вона створює можливість задоволення суспільно важливих потреб основних соціальних суб'єктів на полі організації владних взаємин, а отже, має високий рівень суспільної значимості, що також виступає ознакою інституційного характеру цього феномену.

Соціальний інститут, як і інституція в цілому, передбачає певну стандартизовану поведінку, а отже, відповідно до цього, актори отримують визначені статуси і ролі. Відповідно до одного із базових принципів інституції демократії – мінімалізації бар'єрів між об'єктами та суб'єктами влади, інститут е-демократії створює можливості для надання громадянину статусів законотворця, громадського активіста, свідомого та активного виборця. Проте в нинішніх українських реаліях інститут е-демократії наділяє громадян в більшій мірі лише статусом спостерігача, в кращому випадку – консультанта. Показовим у цьому випадку є такий інструмент е-демократії, як написання електронних петицій. Як зазначає Д. Плахта, в Україні петиції мають лише консультативний, а не імперативний характер. Автор звертає увагу на досвід деяких європейських країн, які практикують петиції обов'язкового характеру для органів влади. Тому нинішній правовий статус електронних петицій в Україні є сенс переглянути, щоб в майбутньому зробити його дієвим засобом для комунікацій між громадянами та владою, а не просто опитуванням громадської думки [11].

Важливою ознакою, за якою можна розпізнати певний інститут в структурі інституції, є його неподібність, відмінність від інших. Неподібність інституту е-демократії полягає у формах організації взаємодії та мобілізації людей за допомогою різноманітних інструментів у віртуальному середовищі. Найбільше це стосується соціальних мереж, де люди об'єднуються у віртуальні спільноти, а також різноманітних Інтернет-флешмобів з символом «#» та іншими, що неможливе у традиційних варіантах такого роду взаємодій.

Електронна демократія є легітимованим та високоформалізованим інститутом, оскільки, по-перше, відповідає основним демократичним цінностям, що підтримуються суспільством: рівність, свобода, права, плюралізм тощо; по-друге, на законодавчому рівні робота цього інституту регламентована низкою законів («Про таємницю», «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» тощо).

Електронна демократія як компонент соціальної інституції демократії в умовах сучасного інформаційного суспільства сприяє реалізації її функцій:

- функції відтворення на новому рівні суспільних взаємин. Відносини «громадяни – влада» організовуються із врахуванням нових цифрових технологій, що не лише адаптує їх до вимог сучасного

суспільства, але і збагачує новими формами і наповненням;

- регулятивної функції, що виражається у наданні громадянам ресурсів та повноважень для участі в політиці, подоланні «інформаційної нерівності», притягненні до відповідальності за правопорушення, які вчиняються у сфері використання інструментів електронної демократії) [12];
- інтегративної функції (зменшення соціальної дистанції між владою та громадянами, консолідація та координація ресурсів, зусиль та дій органів державної влади, громадян та бізнесу) [10].

Поява нового інституту в структурі інституції демократії є способом її модернізації, реагування на виклики сучасного суспільства, тобто повністю відповідає законам та логіці інституційних змін. Інституалізація електронної демократії відбувається з причини невідповідності дій традиційних інститутів, які забезпечують інформаційні потоки між владою та громадянами в системі інституції демократії, новим соціальним реаліям, суспільним потребам. Наприклад, передача інформації традиційними каналами зараз недостатньо ефективна через недовіру громадян до ТВ, радіо чи газет, повільності їхньої дії, неможливості забезпечити інтерактивність, в результаті чого значна частина громадян, особливо молодь, просто не користуються традиційними ЗМІ, надаючи перевагу Інтернету та іншим сучасним медіа. Показовим у цьому випадку є дослідження соціологічної групи «Рейтинг», яке проводилось з 23 листопада по 4 грудня 2017 р. по всій Україні методом індивідуального формалізованого інтерв'ю (Опитано 1200 респондентів віком від 18 років). За результатами цього дослідження виявлено, що молоді люди (18-35 років) більше довіряють Інтернет-ЗМІ та соціальним мережам (57%), ніж традиційним ЗМІ (телебаченню – 45%, газетам – 25%, радіо – 26%) [13, с. 43].

Становлення інституту е-демократії в Україні супроводжується певними труднощами, що зумовлює її певне дисфункціонування. Пояснюється це наявністю великої кількості перешкод: нестачею фінансових та технічних ресурсів, низькою обізнаністю та поінформованістю громадян щодо інструментів електронної демократії, браком інтерактивного контенту на веб-сайтах органів державної влади та відповідних інструментів е-демократії, неузгодженістю політичної волі поміж державними посадовцями щодо поєднання та просування інструментів е-демократії, особливостями політичної культури українського суспільства, зокрема традицією закритості влади та пасивності громадян, консервацією раніше усталених моделей спілкування громадян, особливо старшого покоління, із владою. Їхня значна частина або не вміє користуватися сучасними інформаційно-комунікативними технологіями, або не бажає користуватися інструментами е-демократії, оскільки віддає перевагу традиційним методам (наприклад, похід в адміністрацію для написання звернення чи особистого спілкування з чиновниками замість написання електронної петиції).

Важливо зазначити, що ряд дисфункцій інституту е-демократії є цілком природними. Вони зумовлені перехідним характером нинішньої ситуації, отже не лише можуть бути подолані без ускладнень для нього та інституції демократії в цілому, але й розглядатися як стимул для подальших інновацій, розвитку. В цьому контексті ще одним моментом, вартим уваги соціологів, пов'язаним із функціонуванням е-демократії, є феномен подвійної інституціоналізації – одночасного існування в суспільстві як старих, так і нових інститутів [14, с. 43]. Автори цієї концепції Н. Паніна та Є. Головаха акцентують увагу на ускладненнях для суспільної системи та її інституційної підсистеми, спричинених появою паралельних (старих і нових) інституційних утворень, які суперечать одне одному. У ситуації з е-демократією така одночасна присутність у суспільному просторі традиційних і нових варіантів задоволення потреб може трактуватися радше як перевага, оскільки враховує соціокультурне тло, на якому діють інститути. Одним із принципів е-демократії є сумісність та пов'язаність її з традиційними процесами демократії. Тому в цьому випадку можна говорити про органічну модернізацію інституалізованих форм спілкування громадян із владою, а не лише про гальмування традиційними формами оновлення.

Поєднання старих і нових форм в інституції, яка модернізується, адекватно відповідаючи на виклики часу, дозволяє нам відзначити ще одну рису, властиву інституційним утворенням: присутністю в їхній структурі стабілізуючого та дестабілізуючого компонентів. Дія стабілізуючого механізму інституції демократії спрямована на її самозбереження та самоутвердження, пристосування до нових соціокультурних реалій. У цьому випадку це можна спостерігати на прикладі доповнення усталених форм (хоча і не завжди їх можна трактувати як застарілих, із негативними конотаціями), новими. Дестабілізуючий механізм проявляється в недопущенні надмірного консервування діючих форм, а отже, у введенні в дію та постійному вдосконаленні існуючих інструментів електронної демократії, запровадженні нових, стимулюванні опрацювання відповідних часу процедур, котрі підтримуються громадянами та суб'єктами владних повноважень. Важливо зазначити, що дія цих механізмів значною мірою залежить не лише від їхнього офіційного юридичного оформлення (формалізований вимір інституції), але і від габітуалізації шляхом прийняття обома учасниками процесу (владною і громадянами).

Суперечливі ефекти, якими супроводжується введення в дію інституту е-демократії, рівень готовності зацікавлених акторів та суспільства в цілому до його сприйняття спричиняють неодинакові темпи його інституціалізації в різних країнах. Великих успіхів у галузі розвитку е-демократії досягли

США, Канада, Нова Зеландія, Сінгапур, Нідерланди, Фінляндія, Данія, Норвегія, Австралія, Німеччина, Велика Британія, Естонія та ін. Україна, як вже зазначалося, перебуває на ранній стадії становлення е-демократії, що підтверджується світовим індексом розвитку електронного уряду ООН (E-Government Development Index) 2018 року, в якому Україна посідає 82 позицію [15, с. 132].

Запровадження електронної демократії, окрім позитивних ефектів, містить і ряд загроз. Серед них на першому місці стоїть більша вразливість системи державного управління з боку кіберзлочинності, кібертероризму, кібервійн: проведення ворожих інформаційних операцій, маніпулювання свідомістю громадян тощо. Особливо небезпечним є той факт, що суб'єктами загроз, окрім спеціально створених іншими державами структур, можуть бути і неформальні хакерські об'єднання, які часто мають міжнародний характер, і навіть окремі громадяни. Така тотальність та несистемність загроз різко підвищує їх небезпеку. Тому обов'язковою підсистемою сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем є захист інформації, що застосовуються в електронному урядуванні. Реалізація принципу єдиних технічних стандартів в електронному урядуванні передбачає розробку та впровадження технічних регламентів, стандартів, єдиних форматів та протоколів, узгоджених з відповідними міжнародними документами, що стосуються стандартизації та уніфікації діяльності органів влади, надання ними адміністративних послуг, формування електронних інформаційних ресурсів, електронного документообігу, електронного цифрового підпису тощо. Порушення цього принципу унеможливує електронну взаємосумісність (інтероперабельність) та взаємодію органів влади між собою, з громадянами та бізнесом. В Україні внаслідок недотримання зазначеного принципу склалась складна ситуація щодо практичного впровадження електронної демократії, яка погіршується за рахунок збільшення кількості різних інформаційних систем, що не можуть взаємодіяти між собою. З іншого боку, така несумісність автономних цифрових систем взаємодії виступає водночас і певним запобіжником від масованого несанкціонованого втручання в їхню роботу. Така дуальність ситуації може бути імпульсом для пошуку шляхів подолання труднощів, які нею ж провокуються.

Небезпека з боку кіберзагроз, маніпулювання громадською думкою, яке проводиться за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій ефективно і достатньо швидко, банальне перевантаження системи й інші чинники вимагають наявності альтернативи електронного урядування (наприклад, збереження документації в паперовому вигляді), що є ще одним поясненням причини існування в українському суспільстві феномену подвійної інституціалізації різних форм реалізації демократичних процедур.

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що електронна демократія є відносно автономним соціальним інститутом у системі соціальної інституції демократії, оскільки їй притаманні характерні інституційні ознаки, вона виконує в ній функції, які співвідносяться із функціями самої інституції та інших інститутів-підструктур. Такий підхід до співвідношення термінів «інституція» – «інститут» відповідає соціологічній методології та володіє значним евристичним потенціалом, оскільки дозволяє зафіксувати можливі джерела та механізми інновацій у самій структурі соціальних інституцій.

Впровадження е-демократії адаптує інституцію демократії до умов сучасного інформаційного суспільства, а отже, виступає засобом її модернізації. Е-демократія є інновацією, яка дозволяє пристосувати демократичні процедури до вимог сучасного суспільства не лише за формою, але й вносить новий зміст у інституцію в цілому. Це стосується передусім наближення об'єктів влади до її суб'єкта, зняття між ними невинуватих бар'єрів, а отже, виведення стосунків між владними структурами та громадянами, які власне становлять сутність демократії, на новий рівень, розширення можливостей зміцнення громадянського суспільства.

Поєднання традиційних та нових компонентів у інституції, розглянуте у статті на прикладі поєднання е-демократії із вдосконаленими відповідно до вимог часу традиційними демократичними процедурами, за певних умов може бути прикладом природного, а отже, позитивного ефекту «подвійної інституціалізації», а не ускладнювати функціонування інституції. Ця гіпотеза вимагає подальшого опрацювання, а отже, може бути одним із напрямків для подальших розвідок.

Ще одним із таких напрямків, на наш погляд, може стати емпіричний аналіз впровадження е-демократії у різних регіонах країни, що дозволить отримати інформацію про часовий та просторовий виміри оновлення інституційних форм у всьому українському суспільстві, тобто з'ясувати специфіку процесів інституціалізації нових форм базової для всього суспільства інституції демократії.

Література:

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. К. : Основи, 2000. 198с.
2. Матусевич В. Соціальний інститут: функції, генезис, структура. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2004. №4. С. 43-56.
3. Оссовський В. Соціальна організація та соціальна інституція. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 3. С. 131-148; Оссовський В. Соціальна організація та соціальна інституція. *Соціологія: навч. посіб.* / ред. С. О. Макеєв. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. С.136-152.

4. Иншаков О. В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации. *Социологические исследования*. М.: 2003. №9. С. 42-51.
5. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4 (19). С. 10–19.
6. Катигрובה О. В. Інституційні зміни як основа подолання суперечностей інноваційного розвитку. Інвестиції : практика та досвід. 2013. №13. С. 32-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_13_9
7. Гриценко В. В. Сутність і категоріальна відмінність понять «інститут» та «інституція». URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf.
8. Савка В. Є. Соціальний інститут/соціальна інституція : спроба термінологічного розмежування та визначення. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. Харків: ВЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 15. С. 158-162.
9. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии / пер. с пол. М. М. Гуренко. М.: Издательство «Прогресс», 1969. 240 с.
10. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Закон України від 08.11.17 р. № 797-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/page>
11. Плахта Д. Інструмент е-демократії. День. 2016. 30 серпня (№153). К. : День. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/instrument-e-demokratiyi>
12. Томкова Й., Хуткий Д. Аналітичні записки з ефективного е-урядування. Випуск №2: Втілення е-демократії : Спектр інструментів та варіанти вибору. К., 2017. 10 с.
13. Оцінка медичної сфери в Україні. Грудень 2017. Соціологічна група «Рейтинг». 44с. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_report_healthcare_112017_press.pdf
14. Головаха Е. Панина Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества : от перестройки до «оранжевой революции». *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2006. №3. С. 32-51.
15. United Nations. United Nations E-government Survey 2018. 2018. 300 с. – URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf

Електронная демократия в Украине: институционный анализ

В статье акцентируется внимание на различиях при трактовке главных терминов институциональной теории – «социальная институция / social institution» и «социальный институт / social institute» в языке украинской и мировой социологии. В соответствии с требованиями методологии социологической науки (системное понимание всех социальных феноменов) и этимологии указанных понятий социальные институции трактуются как сбалансированные системы институтов-компонентов. Подчеркивается, что электронная демократия (э-демократия / e-democracy) является относительно автономным институтом, который входит в структуру институции демократии. В русле такого подхода институция электронной демократии рассматривается как составная часть социальной институции демократии, которая возникает в процессе модернизации институции, ее приспособления к требованиям современного компьютеризированного общества и выполняет определенные функции и частичные задачи в системе общественного предназначения институции демократии в целом. Становление электронной демократии выступает не только формальным признаком модификации институции, но одновременно является качественным изменением в ней, существенной трансформацией сущностного наполнения институции. Это способствует более эффективному достижению основного назначения демократии: расширению участия граждан в принятии властных решений, а следовательно, стимулирует формирование гражданского общества в современных условиях. В то же время электронная демократия в Украине, находясь на ранней стадии институционального развития, достаточно уязвима, а следовательно, порождает ряд проблем и угроз для самой институции демократии и современного общества в целом. Они связаны прежде всего с недостаточной доступностью для граждан этого инструмента (социокультурное измерение проблемы), сложностью эффективной защиты каналов распространения информации (техническая сторона проблемы) и противодействия последствиям несанкционированного вмешательства в ход и направленность демократических процедур (социотехническое измерение проблемы), а следовательно, требуют надлежащего реагирования общества на эти угрозы.

Ключевые слова: демократия, электронная демократия, социальная институция, социальный институт, институционализация.

Отримано 31.10.2018